

Prof. dr hab. Lucjan Suchanek

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Julity Biniewskiej *Kulturowa tożsamość emigranta rosyjskiego. Memuarystyka młodego pokolenia emigracji rosyjskiej pierwszej fali*

W emigrantologii, także polskiej, jest już wiele opracowań na temat emigracji rosyjskiej pierwszej fali. Praca Julity Biniewskiej w sposób bardzo istotny ją wzbogaca, bowiem autorka podjęła temat nowy, a jednocześnie niezwykle ważny. Jej rozprawa nie tylko poszerza wiedzę o emigracji rosyjskiej pierwszej fali, ale wpisuje się także w nurt badań nad problemem tożsamości, od pewnego czasu bardzo w humanistyce popularnym. Także i tę sferę badań monografia Biniewskiej wzbogaca.

Rozprawa podzielona została na siedem rozdziałów, z których pierwszy ma charakter teoretyczny i historycznoliteracki. Przedmiotem rozważań autorki, bardzo kompetentnych i przekonujących, stały się tu pojęcia, na których zbudowała swoją rozprawę, które stanowią jej kościec architektoniczny. Są to: problem tożsamości, zagadnienie emigracji i emigranta, problem pokolenia oraz kwestia gatunków literackich, jakie będą przedmiotem analizy: autobiografii, memuarów, dzienników. We wstępie znalazła się także krótka charakterystyka emigrantologii. Wszystkie te komponenty ułatwiają czytelnikowi odbiór tekstu i pozwalają umiejscowić go w przestrzeni badań humanistycznych. Pomocny w tym względzie jest także wstęp, w którym autorka określa przedmiot badań i przedstawia wybrane metody badawcze. Tak więc z punktu widzenia naukoznawstwa, z perspektywy takiego gatunku badawczego, jakim jest rozprawa doktorska, monografia J. Biniewskiej jest wzorcowa.

Opis kulturowej tożsamości emigranta rosyjskiego pierwszej fali, ze względu na liczbę tych, którzy po rewolucji Rosję opuścili, byłby niemożliwy (szacunkowo od 1 do 3 milionów) Albo ostrożniej – musiałby pozostawać na tak wysokim poziomie uogólnienia, że jego wartość naukowa byłaby bardzo ograniczona. Słusznie więc autorka zawężyła obiekt badań do jednego tylko pokolenia i do jednego tylko ośrodka - paryskiego. Przy czym, następuje tu kolejne ograniczenie, tym razem oparte na wieku emigrantów. Rosję opuszczały osoby starsze, dojrzałe, z reguły wyjeżdżały całe rodziny, wiele więc było wśród nich dzieci i ludzi bardzo młodych – kilkunastoletnich. Bagaż doświadczeń życiowych emigrantów był przeto niezwykle zróżnicowany, co rzecz jasna, musiało wpływać na ich tożsamość kulturową.

J. Biniewska dobrze to rozumie i dlatego skupia się na pokoleniu młodych emigrantów, ale charakteryzuje je w kontekście starszego pokolenia, bo to pozwala ujawnić ich odmiennność. Gdy idzie o podział generacyjny, to badaczka wyróżnia pokolenie najstarsze (urodzeni przed 1900 rokiem), pokolenie urodzonych po roku 1900 (do niego należą pisarze, którzy stali się przedmiotem badań autorki) i pokolenie dzieci. W nauce o emigracji rosyjskiej panuje przekonanie, że Rosjanie z wielkim trudem asymilują się do innej cywilizacji i wybierają życie w odosobnieniu lub w gettach. Wartość badań J. Biniewskiej polega więc także i na tym, że udowadnia ona, iż akulturacja, przynajmniej częściowa, jest możliwa. Jej praca pokazuje wyraźnie, że antropologiczne (z punktu widzenia antropologii człowieka, filozofii człowieka) podejście do wybranego przez badaczkę obiektu badań okazuje się trafne i płodne.

Konstruując model tożsamości kulturowej przedstawicieli młodego pokolenia emigracji rosyjskiej, badaczka, koncentruje się, co zrozumiałe, na kontekście kulturowym, lecz podkreśla również mocno kontekst psychologiczny. Mówi o etapach przechodzenia z jednej kultury do innej, zwraca uwagę na stan nieokreśloności i asymilacji niepełnej. Chce pokazać, czy możliwe jest pełne wejście, całkowite włączenie w inną kulturę. Podkreśla przy tym, że barier do przejścia było wiele – komunikacyjna, religijna, społeczna, a także utrata dotychczasowego statusu społecznego. Istotne była także siła przywiązania do własnej kultury.

Podobnie przekonująco jak dotąd zajmuje się autorka problematyką teoretyczną, dotyczącą tożsamości. Ponieważ nie jest to problem jednoznacznie sprecyzowany, J. Biniewska powołuje się na szereg prac badaczy tego zagadnienia. Ich lektura pozwoliła jej skonstruować własną definicję tożsamości, jej zasadniczych atrybutów, wśród których szczególnie ważna jest opozycja swojskość-obcość, ja i ty oraz przywiązanie aksjologiczne do danej kultury. Badaczka zwraca również uwagę na fakt, że w przypadku emigranta tożsamość kulturowa, kształtując się w czasie, może ulegać modyfikacjom, a nawet przechodzić kryzysy. Zasadniczy dylemat stanowi opozycja Rosja – Zachód, rosyjskość - europejskość. Takie zarysowanie problematyki tożsamości kulturowej pozwoli autorce na przeprowadzanie analiz tego zagadnienia w odniesieniu do konkretnych pisarzy.

Główny temat badań J. Biniewskiej stanowi „niezauważone pokolenie”, grupa pisarzy debiutujących od połowy lat dwudziestych do początku 40-tych. W odróżnieniu od twórców starszego pokolenia, nieraz bardzo wybitnych pisarzy, nie byli oni ściśle związani z inspiracjami klasycznej literatury rosyjskiej, pociągały ich bowiem nowe awangardowe nurty współczesnej literatury zachodniej, przede wszystkim francuskiej. Pokolenie to zostało zdiagnozowane i opisane przez jednego z jego przedstawicieli, Władimira Warszawskiego.

Pisarzowi temu poświęcony został rozdział II monografii J. Biniewskiej. Począwszy od tego rozdziału pojawia się w recenzowanej pracy nowy typ opracowania. W części pierwszej mieliśmy wprowadzenie historycznoliterackie i teoretyczne do zagadnienia, stanowiącego obiekt badań, teraz – jako egzemplifikacja - będzie miała miejsce charakterystyka twórczości (dzienniki, memuary, autobiografie) poszczególnych pisarzy, reprezentujących „niezauważone pokolenie”. Spośród dość licznej grupy autorka monografii wybiera sześciu twórców. Wybór ten uważam za bardzo udany, bowiem dzięki tym pisarzom poznajemy różne sposoby kształtowania się tożsamości kulturowej emigrantów rosyjskich.

Jako formę opisu, analizy i interpretacji tekstów emigrantów rosyjskich wybrała autorka popularne w badaniach w różnych dyscyplinach naukowych studium przypadku. Pozwala ono, poprzez szczegółową analizę, na jak najlepsze zobrazowanie charakteryzowanego obiektu. Obiekt ten musi posiadać wyraźnie określone granice i nie może obejmować swoim zasięgiem zbyt obszernego pola badawczego – twórczość pisarza, a w szczególności jedna z form jego działalności literackiej (wspomnienia, dzienniki, autobiografie), bardzo dobrze poddaje się takiej procedurze. Nacisk w tego typu badaniach z założenia położony zostaje na zjawiska indywidualne (twórczość pisarza, pewna sfera jego pisarstwa), jednak suma określonych studiów przypadku pozwala opisać zjawisko bardziej szerokie, jakim jest „niezauważone pokolenie”. W rozprawie J. Biniewskiej metoda ta pozwoliła autorce osiągnąć znakomite wyniki poznawcze. Jak wiemy badaczka jako przedmiot opisu metodą studium przypadku wybrała pisarstwo sześciu autorów. Charakterystykę każdego z nich rozpoczyna zawsze od danych biograficznych, bowiem pozwalają one lepiej i pełniej oddać sposób i formy osiągania tożsamości kulturowej. Oprócz drogi życia badaczka poddaje analizie zjawiska ze sfery artystycznej, estetycznej, religijnej, politycznej i innych. Odnoszenie się do nich świadczy o bardzo dobrej znajomości losów emigracji rosyjskiej, jej literatury, światopoglądu, myśli filozoficznej, programów politycznych. Autorka sumiennie przestudiowała literaturę przedmiotu i odpowiednio ją wykorzystuje.

„Niezauważone pokolenie”, jedno z najciekawszych i najbardziej oryginalnych odłamów młodej generacji emigracji rosyjskiej, najlepiej opisane i scharakteryzowane zostało przez Władimira Warszawskiego. Twórczość przedstawicieli tego pokolenia, nazywana jest różnie – grupa Montparnasse, paryska nuta. Określają one dobrze ich pozycję w obrębie całej emigracji rosyjskiej, zwłaszcza jego najstarszej generacji, zwanej często ojcami. Badaczka dokonała znakomitej analizy książki W. Warszawskiego, zatytułowanej „Niezauważone pokolenie”. Rozdział ten ujawnia jej szerokie warsztatowe umiejętności, pokazuje sztukę

bezbłędnej analizy tekstu i jego interpretacji. Tak będzie również w kolejnych fragmentach rozprawy J. Biniewskiej.

Rozdział o książce Warszawskiego zatytułowany został *Polityczne, religijne i artystyczne drogi życiowe młodego pokolenia*. Został on dobrany adekwatnie do zawartości rozdziału i jest jednocześnie doskonałym wskaźnikiem dla odbiorcy w kontekście jego horyzontu oczekiwań. Podobnie będzie w przypadku wszystkich pozostałych rozdziałów, których tytuły oddają specyfikę tekstów poszczególnych pisarzy oraz dróg kształtowania się ich kulturowej tożsamości. Tak więc analiza dzieł Gajto Gazdanowa ma tytuł *w W poszukiwaniu istoty człowieczeństwa*, zaś „Zaprojektowana tożsamość” kulturowa dotyczy Borysa Popławskiego, z kolei „Rosyjskość” w obliczu kultury zachodniej to tytuł rozdziału o Wasiliju Janowskim. Fragment poświęcony Ninie Berberowej nosi tytuł *Kobieta emigrantka*, a rozdział o Borysie Vilde został zatytułowany *Walka w obronie człowieczeństwa w obliczu totalitaryzmu*.

Wszystkie te rozdziały świetnie oddają specyfikę dzieł autorów oraz ukazują czynniki, jakie wpłynęły na kształtowanie się ich tożsamości kulturowej. Podobnie jak w rozdziale pierwszym, tu także widać dogłębną znajomość tekstów pisarzy, ich biografii, a także kontekstu historycznego i kulturowego, jaki stanowił tło rozwoju duchowego pisarzy, kontekstu często skomplikowanego i pełnego przeszkód. I znów trzeba pochwalić świetny warsztat autorki, jej kompetencję badawczą, umiejętność poruszania się w bogatym, różnorodnym materiale. Zwraca także uwagę bardzo umiejętnie prowadzona narracja, przekonuje logika wywodu.

Na koniec kilka uwag o *Zakończeniu*. Zakończenie z reguły bywa podsumowaniem całego toku badawczego, prezentacją wyników analiz i interpretacji. W rozprawie J. Biniewskiej jest podobnie, lecz jest ono zbudowane specyficznie. Łączy mianowicie prezentację literatury przedmiotu, podawaną z reguły we wstępie do rozprawy, z konfrontacją też wynikających z własnych badań autorki, z pewnymi, zdaniem badaczki, ważnymi, dziełami, poruszającymi problemy podjęte w rozprawie. To z nich pochodzą typy antropologiczne, z którymi autorka łączy, choć czasem z zastrzeżeniami, członków „niezauważonego pokolenia”. Wymienia wśród nich zbędnego człowieka, dekabrystę, rosyjskiego Europejczyka. Wątpliwości moje budzą dwa z tych typów, kojarzone z przedstawicielami „niezauważonego pokolenia”, czy szerzej - emigracji rosyjskiej, a mianowicie dekabrysta i rosyjski Europejczyk.

Nazwa rosyjski Europejczyk jest dla mnie trudna do zaakceptowania, choć wiem, że od pewnego czasu pojawia się ona w nauce rosyjskiej, lansuje ją szczególnie W. Kantor.

Europejczyk wszakże to nie to samo, co osoba zainteresowana Zachodem, podziwiająca go, tradycyjnie określano takich Rosjan mianem *zapadnik* - okcydentalista. Autorka powtarza za Kantorem, że rosyjski Europejczyk to ktoś, hołdujący europejskim wartościom. Za rosyjskich Europejczyków uważa Kantor, co powtarza Biniewska, Łomonosowa, Puszkina, Turgieniewa, Dostojewskiego, Bunina. Cztery spośród tych osób były za granicą (z wyjątkiem Puszkina), ale czy to wystarcza, by uznać kogoś za Europejczyka? Dostojewski to Europejczyk? Za granicą wiele lat spędził na przykład Gogol – czy według sposobu myślenia Kantora jest on rosyjskim Europejczykiem? Bardziej na to miano zasłużył na przykład Czaadajew. To, o czym mówię, to polemika z badaczami, którzy mówią o „rosyjskich Europejczykach”. Lecz Biniewska zdaje się to akceptować, dziwi to, bowiem dotąd była często krytyczna wobec pewnych tez literatury przedmiotu. Ale ma przecież prawo do własnego zdania, do akceptacji cudzych poglądów. Trochę mnie dziwi natomiast, że nie poszła tropem Berberowej, która napisała: „Cóż obchodziliśmy świat my, Akakiusze Akakijewicze?”. Może kategoria „małego człowieka” warta była rozważenia?

W Zakończeniu znalazła się tabelka dotycząca różnic w kształtowaniu się tożsamości kulturowej między starszym i młodszym pokoleniem emigracji rosyjskiej pierwszej fali. Nazwałbym ją weberowskim typem idealnym. Zbudowana została na opozycji cech i właściwości, słusznie przez badaczkę dobranych. Mam zastrzeżenie tylko do ostatniej rubryki, zgodnie z którą dla starszego pokolenia typowe było tworzenie w języku rosyjskim, dla młodszego zaś – w językach francuskim i angielskim. Nie można, poza bardzo nielicznymi przykładami, mówić o pisaniu przez emigrantów rosyjskich w językach obcych, były to jedynie próby.

Konkluzja:

Dysertacja Julity Biniewskiej *Kulturowa tożsamość emigranta rosyjskiego. Memuarystyka młodego pokolenia emigracji rosyjskiej pierwszej fali* dowodzi, że jej autorka trafnie dostrzegła ciekawy i ważny problem badawczy, dzięki czemu wniosła do nauki nowe wartości. Badaczka poszerzyła wiedzę o literaturze emigracji rosyjskiej i szerzej - o literaturze w ogóle. Autorka rozprawy niezwykle rzetelnie przebadala problem i umiejętnie i przekonująco go w swojej rozprawie przeanalizowała i zaprezentowała.

Przedstawione wyżej omówienie jej rozprawy doktorskiej pozwala stwierdzić, że Julita Biniewska jest badaczką o dużej wiedzy i samoświadomości metodologicznej oraz ukształtowanym sprawnym warsztacie. Warto podkreślić, że, co należy do rzadkości, ma w

swym dorobku książkę *Od dokumentu do fikcji literackiej. Autobiografia i biografia zbeletryzowana w twórczości Niny Berberowej* oraz kilka artykułów. Konkluzja jest więc oczywista: monografia spełnia wszelkie warunki stawiane pracom doktorskim i może być dopuszczona do dalszych faz przewodu doktorskiego. Uważam ponadto, że ze względu na jej wartości poznawcze powinna być opublikowana i nagrodzona.

Kraków, 9. XII. 2018

Prof. dr hab. Lucjan Suchanek

